

УДК 930.1:94(477.83/.86) "1914-1919"

РЕПРЕСІЇ В ГАЛИЧИНІ ДОБИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ МОСКВОФІЛЬСЬКОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРІОГРАФІЙ

ВОЛОДИМИР ВЕЛИКОЧИЙ,

*доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історіографії і джерелознавства
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ*

У статті робиться спроба аналізу концептів, спільного й відмінного в потрактуванні москвофільською й національною українськими історіографіями причин, ходу й наслідків політичних репресій у Галичині періоду Першої світової війни. Наголошується на диспропорції у висвітленні їх змісту й наслідків у різні періоди розвитку української історіографічної науки, підкреслюється потреба відмови від позанаукових кліше в оцінці самих історіографічних праць із проблеми дослідження.

Ключові слова: історіографічний аналіз, історіографічна база дослідження, теоретико-методологічне осмислення проблеми, політичні репресії, москвофіли, Перша світова війна.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Проблема репресій у Галичині періоду Першої світової війни є предметом досліджень представників української історіографії вже майже століття. На дослідження їх причин, ходу, наслідків дослідниками зверталася увага більшою чи меншою мірою залежно від сфери зацікавленень, ідеологічного підґрунтя, зрештою - концептів розгляду самої Великої війни як визначального чинника розвитку світової історії першої половини ХХ століття. Однак завжди вона викликала дискусію, яка переходила у відверте протистояння не тільки між професійними вченими, а й представниками різних суспільно-політичних таборів. Особливо гостро проявлялася така полеміка між москвофільським і проукраїнським таборами, що вибухнула в Галичині в 1930-х роках. Представники першого з них (В. Ваврик, В. Мавковський, А. Хиляк та ін.) [1-6] беззастережно маніпулювали цифрами про кількість австрійських жертв Талергофа та всієї Галичини: дані, як "неповні", коливалися від 3 до 30 тис., а "уточнювати" їх мали "майбутні історики". Українофілам закидали "доноси на своїх братів", членів "Січей" звинувачували в кривавих розправах над "кацапами".

Кость Левицький, один із лідерів національно-демократичного табору Української парламентарної репрезентації, який опинився в епіцентрі москвофільської критики, доводив, що через безпідставні звинувачення в "русофільстві" постраждало значно більше свідомих українців. Зрештою, автор гаряче запевняв, що український політикум, який перебував у Відні, докладав чималих зусиль для "реабілітації безвинних русинів" [7; 8]. Розвінчуючи в українських часописах напади талергофських з'їздів на "мазепинський" рух [9], М. Андрусак підготував "Нариси з історії галицького москвофільства" (1935 р., згодом перевидавалися за

кордоном і в Україні), де показав витоки й еволюцію цього явища. Ця праця істотно вплинула на історіографію українського національного руху Галичини, прищепивши стереотипи сприйняття москвофільства як наскрізь реакційного явища. Від них українські історики почали звільнятися лише в останні роки, але системних розвідок у цій сфері гостро бракує.

Мета цієї роботи - аналіз концептів, спільного й відмінного в потрактуванні москвофільською й національно українськими історіографіями причин, ходу й наслідків політичних репресій у Галичині періоду Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Національно зорієнтовані західноукраїнські дослідники міжвоєнного періоду, вважаємо, не спромоглися виробити підходи й трактування, які б адекватно, відповідно до суспільної значущості розкривали різні аспекти історії Галичини за доби Першої світової війни, у тому числі й проблему репресій щодо населення краю. Це виразно засвідчує репрезентативна "Велика історія України" (1935) М. Голубця. Зосередившись на висвітленні суспільно-політичних процесів та діяльності УСС [10, с. 309-321], автор набагато менше уваги приділив темі "московської окупації" краю, суть якої звів до ліквідації українських установ та арештів, заслання до Сибіру знаних діячів. Про дії австрійської влади, зокрема про терор і репресії супроти українського населення, фактично не згадується. Такий "історичний алгоритм" сприйняло українське зарубіжжя, а інерція його впливу в пострадянській історіографії почала долатися лише в другій половині 1990-х років.

Українське зарубіжжя представило весь спектр різножанрових - від історико-мемуарних до історіософських - досліджень із проблеми політичних режимів у Галичині періоду Першої світової війни, які по-різно-

№ 4 (111) травень-червень 2011 р.

му позначилися на історіографічному процесі її осмислення. На цей здобуток впливали ідейно-політичні процеси в діаспорному середовищі, а також різні науково-методологічні підходи.

Ці риси проявилися в студії Д. Долинського (1920) [11, с. 119-129] - одній із перших історичних праць, що вийшла з лона міжвоєнної еміграції, але залишається маловідомою в українській історіографії. Вона, хоч і писалася одним із учасників визвольної боротьби по "гарячих слідах", не має мемуарного характеру. Наслідуючи історієписання в дусі позитивізму початку ХХ ст., дослідник гармонійно поєднує риси, що відповідають сучасним засадам макро- і мікроісторії. Виступаючи з позицій "галицького п'ємонтизму", автор навіть у російській окупації краю зумів розгледіти "лихі й добрі сторони": винищення української інтелігенції, на його переконання, лише підвищило роль Галичини в розвитку національного руху в підросійській Україні та в еміграції, а також серед європейської громадськості. Позбавлений "комплексу австрійського", Д. Долинський розкрив сутність австрійського режиму як такого, що, попри формальні обіцянки, насправді тероризував і піддавав визиску українське населення. Ця праця продемонструвала глибоке розуміння українською інтелектуальною елітою особливостей суспільного становища Галичини за воєнно-революційної доби та її готовність до комплексного вивчення цієї проблеми, спираючись на доступні джерельні матеріали, власні переживання.

Важко переоцінити вплив на історіографію досліджуваної теми творчого надбання Д. Дорошенка - одного із чільних діячів Української революції, відтак визнаного лідера наукових осередків українського зарубіжжя. Його праці стали тим компендіумом фактологічного матеріалу та оціночних характеристик, що слугує відправною точкою подальших досліджень з історії Галичини періоду Першої світової війни, великою мірою визначаючи їх контури, а подекуди забезпечуючи й змістову наповненість.

Історико-мемуарні роботи Д. Дорошенка містять унікальні документи з архіву галицького військового генерал-губернаторства, до якого він мав доступ, обіймаючи посаду комісара Тимчасового уряду в Галичині й Буковині. Після їх появи у вигляді окремих публікацій [12-14] певна частина матеріалів була синтезована в мемуарній праці "Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920)" [15], яка в структурно-змістовому відношенні стала основою для підготовки відомої "Історії України 1917-1923 рр.". Її перший розділ - "Українство в часи світової війни" [16, с. 4-39] - можна вважати однією з перших "моделей" політичної історії України, зокрема й Галичини, зазначеного періоду.

Абстрагувавшись від питань військово-оперативного характеру, Д. Дорошенко в проблемно-хронологічному ракурсі, через призму особистого бачення показав становище українців Галичини зазначеного періоду, приділивши цій проблемі значно більше місця, ніж подіям у Наддніпрянщині. Історик запропонував чіткий "структурно-тематичний алгоритм" висвітлення російської політики в Галичині, який істотно позначився на подальших літописах із порушеної теми.

Як представник державницького напрямку української історіографії, Д. Дорошенко все ж визнавав, що ідеї москвофільства поділяла й частина "звичайних людей". Винуватцем репресій проти українського насе-

лення він вважав австро-угорську воячину, яка таким чином знімала з себе провину за поразку на фронтах. Звідси й метафора про перебування українців "між двох вогнів": одні (російський царат) мордували їх за "мазепинство", інші (цісарський режим) - за "русифільство". "Найстрашнішою трагедією" війни для українства історик вважає братовбивство, обумовлене перебуванням у складі армій ворогуючих імперій [16, с. 24-25]. Такий наповнений внутрішнім трагізмом і переживаннями підхід передавався й іншим авторам, посилюючи україноцентризм їхніх праць, але не намагання адекватно відобразити соціальну й національну історію різних суспільностей Галичини за тієї драматичної доби.

Видається, що українське зарубіжжя не просунулося далі Д. Дорошенка в плані спеціального вивчення політики російського та австрійського режимів у Галичині під час Першої світової війни загалом і проблеми здійснюваних ними політичних репресій зокрема. Це стосується праць із політичної історії В. Вериги, Т. Гунчака, М. Лозинського, П. Феденка [17-19], І. Лисяка-Рудницького [20], І. Нагаєвського [21], М. Словінського [22]. У них діяльність окупаційної влади висвітлюється лише як загальне тло, передумова розгортання українського національного руху. У репрезентативній "Історії України" Н. Полонської-Василенко події Першої світової війни взагалі висвітлюються лише на семи сторінках і то на компілятивному рівні (спираючись на здобуток кількох авторів) [23, с. 443-450], що зовсім не відповідає їх значущості на загальному полотні історії.

За такої ситуації виокремимо працю очільника радикальної партії, знаного громадського й державного діяча І. Макуха. Попри мемуарний характер, автор зумів органічно поєднати макро- і мікрорівні історієписання, уміло екстраполюючи стратегічні військово-політичні зрушення на долі окремих людей. У розрізі історії повсякденності постає складне плетиво психологічних переживань, людських взаємовідносин і соціально-побутових умов, що визначали життєдіяльність українців Галичини за воєнної доби. І. Макух на численних прикладах показав фактично антиукраїнську поведінку австро-угорської воячини на теренах краю [24, с. 193-215]. Принагідно слід згадати й низку інших написаних у такому дусі спогадів [25; 26].

Необхідно відзначити глибокий, виважений підхід до цієї проблеми С. Попика, який переслідування, інтернування українського населення розглядає як компонент австрійської політики в "українському питанні". Він доводить, що з вини уряду та крайової адміністрації мотивовані превентивні заходи проти москвофілів у перші місяці війни незабаром перетворилися на безконтрольний терор проти українців Австрії, який тривав хвилеподібно до травня 1917 р. і ні переслідування українства російською владою, ні заступництво з боку іноземних кіл не змогли його зупинити [27, с. 67-90].

При цьому залишаються дискусійними й невирішеними чимало важливих питань. Як у мемуарній, так і науковій літературі зустрічаємо різнобій даних про кількість жертв і постраждалих від австрійських репресій. Одна з причин цього полягає в тому, що ряд сучасних авторів, причому не лише в історичних синтесах, а й у спеціальних узагальнюючих студіях, воліють покликатися на своїх попередників, аніж удаватися до

джерелознавчого аналізу. Сторінками їх праць кочують дані про 36 тис. страчених і приблизно таку ж кількість загиблих у концтаборах. При цьому зазначається, що репресії зазнавали лише українці, хоча серед постраждалих були й представники інших національностей [21, с. 58]. Деякі науковці продовжують спиратися на твердження В. Осечинського, що жертвами боротьби з масовим шпигунством і диверсіями стали понад 60 тис. осіб, а ще 100 тис. померло у таборах [28].

Значна частина сучасних дослідників, до якої відносимо й себе, поміркованіші у визначенні таких даних або взагалі висловлюють скептицизм із цього приводу. Так, історик О. Мазур, корегуючи думки попередників, на основі власних підрахунків доводить, що в Талергофі перебувало близько 7 тис. осіб із Галичини й понад 1 тис. з інших країв [29, с. 19]. На думку С. Попика, кількість невинно страчених українців не піддається підрахунку, хоча наблизити науковців до істини можуть такі джерела, як написи на могильній плиті, установленій після війни на талергофському цвинтарі, про загибель 1767 осіб із Галичини і Буковини та депутатська заява в австрійському парламенті про дві тисячі українських жертв [27, с. 98-99].

В українській історіографії, попри відсутність спеціальних досліджень, утвердився підхід до вивчення проблеми галицького москвофільства 1914-1918 рр. із позицій історичної ретроспективи, який цілком виправданий. Починаючи зі згадуваних праць М. Андрусяка і М. Лозинського середини 1930-х років, автори українського походження різних періодів підходили до її висвітлення з виразних проукраїнських позицій, хоча акценти й змінювалися. Так, дослідники з українського зарубіжжя І. Лисяк-Рудницький, П. Феденко, В. Верига та інші розглядали це питання передусім крізь призму польсько-москвофільського зближення в Галичині, що переросло в спільний "шовіністичний фронт" проти українського національного руху [20, с. 440-443; 19, с. 88-90]. Водночас серед діаспорних істориків-емуаристів простежується виразна тенденція зображувати справу очищення Галичини від російської окупації як "порятунок" для її "української людності", яка відразу почала підніматися з господарської та культурної руїни. При цьому австрійський терор науковці зарубіжжя обходять увагою [30].

Сучасні вчені С. Макарчук, О. Сухий, О. Добржанський та інші [31-34] з різних позицій, але загалом в одному ключі проводять думку, що зближення галицьких москвофілів із державними й політичними чинниками Росії розпочалося задовго до війни. Вони досить повно з'ясували мотиви, форми, засоби, еволюцію, характер такої співпраці та діяльність спеціальних громадсько-політичних інституцій у цьому напрямі. Таким чином, окреслюється позиція, що цей союз істотно вплинув на суспільно-політичну ситуацію в Галичині під час війни: москвофіли солідаризувалися з російськими націоналістами, співпрацювали з російською адміністрацією, схилилися до союзу з поляками, протиставляли себе українському національному рухові. Усе це спонукало австрійську владу до репресій проти прихильників москвофілів, однак вони захопили й українське населення. При розкритті цих питань широко використовуються вже згадані "Талергофські альманахи" та інша москвофільська література.

Аналіз згаданих та інших праць, де порушується окреслене коло проблем, спонукає висловити такі мірку-

вання. Побутуюче в літературі протиставлення "москвофілів" "українцям" - умовне, а з позицій етнонаціональної ідентифікації взагалі недоречне, адже як перші, так і другі були українцями. Порівнювати їх можна лише на основі ідейно-політичних орієнтацій, вирізняючи "москвофілів", "українофілів", "австрофілів". Ці категорії, своєю чергою, варто відрізнити від політично незаангажованого селянства, яке переймалося самозбереженням і переважно вичікувало. Алогічною виглядає й постановка питання, коли історики оскаржують "безвинні жертви" "українофілів" і "австрофілів", а репресії стосовно "москвофілів" та їх загибель вважають явищем "зрозумілим", "виправданим". Такі подвійні стандарти, вважаємо, несумісні з принципами науковості.

Висновки

Таким чином, особливою змістовою наповненістю відзначається кожен етап нагромадження знань про проблему репресій і біженства в Галичині в 1914-1918 рр. Зважаючи на нарощування фактологічного матеріалу, історіографія цієї теми відзначається поступальністю й тяглістю. Однак на її оціночних характеристиках, очевидно, істотно позначалися належність істориків до різних наукових напрямів, течій, ідейно-політичних таборів, а також інші обставини суб'єктивного порядку. Це спричинило диспропорції у висвітленні змісту й наслідків політичних репресій, що здійснювалися австрійським та російським режимами, які, окрім того, були позначені рисами спроченості й однобічності. Зважаючи на наявний досвід і сучасні наукові тенденції, перспективи вивчення цієї багатоаспектної теми пов'язуємо з урахуванням і висвітленням впливів різних чинників - "австрійського", "російського", "москвофільського", "польського", урешті "українського" на зміст і характер політичних режимів у Галичині за переломної історичної доби. Слід відмовлятися від показу їх як суцільно "деструктивних" і "репресивних" стосовно галицького українства, адже вони виношували плани й реалізовували заходи з відновлення й налагодження функціонування різних сфер суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів) / М. Андрусяк. - Львів : Просвіта, 1935. - 78 с.
2. Ваврик В. Значение Талергофа : 2-ой Талергофский съезд. Речь, приветствия, отзывы. Талергофская выставка / В. Ваврик, А. Копыстанский. - Львов, 1934. - 50 с.
3. Ваврик В. Справка о русском движении въ Галичине съ библиографией за 1929 годъ / В. Ваврик. - Львовъ : Типография Ставропігеевского Ин-та, 1933. - 48 с.
4. Ваврик В. Талергоф. В 20-ті роковини народної трагедії галицько-руського народу / В. Ваврик. - Львів : Ставропропиг. ин-т, 1934. - 64 с.
5. Ваврик В. Р. Терезин и Талергоф : к 50-летней годовщине трагедии Галицко-Русского народа / В. Ваврик. - М. : Софт Издат, 2001. - 144 с.
6. Велика Історія України : у 2 т. / [передм. д-ра І. П. Крип'якевича ; зладив М. Голубець]. - К. : Глобус, 1993. - Т. 2. - 1993. - 400 с.
7. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1913-1923 : у 2 т. / В. Верига. - Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. - Т. 2. - 1998. - 503 с.

8. Гірняк Н. Львів у воєнних роках / Н. Гірняк // Наш Львів : ювілейн. зб. - Нью-Йорк : Червона Калина, 1953. - С. 137-144.
9. Гунчак Т. Україна: перша половина XX ст.: нариси політичної історії / Т. Гунчак. - К. : Либідь, 1993. - 288 с.
10. Добржанський О. В. Російські консульства на західно-українських землях та українці Галичини і Буковини у другій половині XIX ст. - на початку XX ст. / О. В. Добржанський // Проблеми історії України XIX - початку XX століття. - К., 2003. - Вип. 5. - С. 112-122.
11. Долинський Д. Боротьба українського народу за волю і незалежність: огляд подій за рр. 1918, 1919 і 1920 / Д. Долинський. - Вінніпеґ, 1920. - 246 с.
12. Дорошенко Д. Арест и ссылка митрополита А. Шептицкого / Д. Дорошенко // На чужой стороне. - Прага, 1925. - Кн. 13. - С. 160-166.
13. Дорошенко Д. Галицька Руїна 1914-1917 рр. (спогади і вражіння) / Д. Дорошенко // Наше минуле. - 1918. - № 3. - С. 17-36.
14. Дорошенко Д. Як українці наддніпрянці помагали своїм надністрянським братам у часі Галицької Руїни / Д. Дорошенко // Календар-альманах "Дніпро" на звичайний рік 1927. - Львів, 1927. - С. 27-34.
15. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920) / Д. Дорошенко. - Мюнхен, 1969. - 542 с.
16. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. / Д. Дорошенко. - Ужгород, 1932. - Нью-Йорк, 1954. - Т. 1 : Доба Центральної Ради. - 437 с.
17. Зиблікевич Є. Зі споминів січовика (1914-1919) / Є. Зиблікевич. - Відень : Вид-во "Українського прапора", 1921. - 16 с.
18. Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914-1917 рр. : дис. ... канд. іст. наук / І. В. Кучера. - Чернівці, 2005. - 210 с.
19. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918 / К. Левицький. - Львів, 1928. - Перша часть ; Львів, 1929. - 288 с.; Друга часть. - 1929. - С. 289-496; Третя часть. - 1929. - С. 497-774.
20. Левицький К. Національно-демократичне стороництво в 1918 р. / К. Левицький // Республіка. - 1919. - 1 квітня.
21. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : в 2 т. - К. : Основи, 1994. - Т. 1. - С. 413-450.
22. Мазур О. Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914-1918) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 / О. Я. Мазур. - Львів, 1997. - 22 с.
23. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція (середина XIX ст. - 1914 р.) / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія "Історія". - 1997. - Вип. 32. - С. 82-89.
24. Маковський В. Талергоф: спогади і документи / В. Маковський. - Львів, 1934. - 260 с.
25. Макух І. На народній службі / І. Макух. - Детройт, 1958. - 628 с.; Макух І. На народній службі. Спогади [наук. редакція: О. Жерноклеєв, В. Великочий]. - К. : Основні цінності, 2001. - 613 с.
26. Малицька К. На хвилях світової війни : У тюрмі і в дорозі на заслання / К. Малицька // Діло. - 1937. - 28 берез, ч. 68. - С. 7-8.
27. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. - К., 1993. - 413 с.
28. Осечинський В. К. Австрійський військово-поліцейський терор в Галичині під час Першої світової війни / В. К. Осечинський // Наукові записки Львівського університету. Серія "Історія". - 1957. - Т. XLIII, вип. 6. - С. 65-91.
29. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. - К. : Либідь, 1992. - Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. - 606 с.
30. Попик С. Українці в Австрії 1914-1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Попик. - К. ; Чернівці : Золоті литаври, 1999. - 236 с.
31. Славінський М. Історія України : курс лекцій / М. Славінський. - Регенсбург ; Берхтесгаден : Укр. тех.-госп. ін т, 1947. - 216 с.
32. Сухий О. "Галицько-російське благодійне товариство" та головні напрями його діяльності / О. Сухий // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка : зб. наук. праць. - 1992. - Вип. 2. - С. 105-109.
33. Феденко П. Український рух у 20 столітті / П. Феденко. - Лондон : Наше слово, 1959. - 259 с.
34. Хіляк А. Е. Винувники Талергофа (в освещении исторических документов) / А. Е. Хіляк. - Львов : Типография Ставропигиевского ин-та, 1933. - 48 с.

V. Velykochyy

REPRESSION IN GALICIA DURING THE FIRST WORLD WAR IN THE INTERPRETATIONS OF MOSKVOPHILIAN AND NATIONAL UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The analysis of the concepts, common and opposite features of moskvophilian and national Ukrainian historiography interpretation of the reasons, course and results of the political repressions in Galicia during the World War I period has been given in the article. The disparity of explaining their contents and results at different period of Ukrainian historiography development has been emphasized. The necessity of refusal from any out-of-research cliché in evaluation of the historiographic investigation has been accentuated.

Key words: historiographic analysis, historiographic base of research, theoretical and methodological comprehension of the problem, political repressions, moskvophils, World War I.

© В. Великочий

Надійшла до редакції 18.04.2011